

2 2014

НУМІЗМАТИКА і ФАЛЕРИСТИКА

INTERNATIONAL COIN TREND MAGAZINE

- Каталогізація монет Подільського князівства карбованих наприкінці XIV ст.
- Заохочувальна відзнака — медаль «За сприяння Збройним Силам України»
- «Монета» із села Хомичі
- Премія імені Івана Франка в галузі інформаційної діяльності
- Плакета «Т. Шевченко» з фондів Національного музею імені Андрея Шептицького у Львові
- Наслідувальне карбування найдавніших монет Великого князівства Литовського
- Пам'ятник вогнеборцю Гілярею Еліясевичу на Личаківському кладовищі
- Вислі печатки князя Андрія Володимировича Доброго (1102—1135 рр.)
- Нові знахідки римських монет на Яворівщині

**Монети Європи:
Нідерланди 1815 - 2001 рр.**

ISSN 1811-542X

Наслідувальне карбування найдавніших монет Великого князівства Литовського

Ростислав Саввов (Хмельницький)

Нумізматику найдавнішого литовського карбування тривалий час розвивалася під впливом концепції запропонованої в 80-х роках ХХ ст. Р. Керсновським [1]. Згідно з нею, великокнязівське карбування власної монети у Великому князівстві Литовському розпочалося після обрання Великого литовського князя Ягайла (1377—1392) королем Польщі в 1386 р. і було пов'язане з християнізацією Литви. Також усе великокнязівське карбування, за виключенням смоленського карбування Вітовта (1392—1430), відбувалося в центральному домені Великого князівства Литовського – Литві. Проте з часу створення цієї концепції сталося багато змін. До чотирьох відомих Р. Керсновському типів монет великокнязівського карбування наразі додалося ще близько десятка монет нових типів, існування яких важко пояснити в рамках вказаної концепції. Стає очевидним, що концепція Р. Керсновського застаріла та потребує перегляду. Такий перегляд, на думку автора, потрібно вести на основі виявлених під час вивчення найдавнішого карбування Великого князівства Литовського закономірностей, серед яких провідною є наслідувальний характер карбування на первісному початковому етапі. Зумовлений він тим, що емітент, при обмежених ресурсах власного срібла, для успішного впровадження своєї нової монети в обіг, мусив орієнтуватися на певні стандарти та стереотипи, які склалися у населення під впливом попереднього обігу імпортованої монети.

Наслідувальний характер карбування простежується в карбуванні удільних князівств Великого князівства Литовського: Київському, Подільському, Новгород-Сіверському. Дослідження останніх років показали, що як правило, спочатку відбувалося карбування прямих копій домінуючих в місцевому обігу імпортованих монет, прикладами яких є випуск наслідувань дирхемам Джанібєка в Київському, копій галицько-руських грошків Людовика Угорського в Подільському та однібічних наслідувань дирхемам Мухамеда в Новгород-Сіверському князівствах [2, 13, 14]. Надалі, переосмислюючи запозичення, переходили до карбування монети з власною символікою, але продовжували залишатися в руслі домінуючої в місцевому обігу монети.

З цієї точки зору, серед найдавніших литовських монет, які відносять до великокнязівського карбування, привертають до себе увагу монети «Портрет / Лев з плетінням» та «Орел / Лев». Портретне зображення погруддя володаря в короні, яке присутнє на першій з цих монет, було досить поширеним в європейському карбуванні того часу. Портрет оточувався написом з іменем та титулами суверена. Отже, можна цілком погодитися з існуючою думкою, що монета «Портрет / Лев з плетінням» могла карбуватися, як

наслідування європейським зразкам [3, с. 30]. Взірцем для карбування монети «Орел / Лев» був запропонований краківський денарій Казимира III (1333—1370), на реверсі якого зображений польський орел [4, с. 12]. Вважаємо, що денарій Казимира міг бути зразком і для карбування монети «Портрет / Лев з плетінням» (рис. 1, а). На аверсі цієї монети зображене портретне погруддя короля в короні з трьома зубцями. Зображення на денарії оточені круговими написами, які відокремлені обводами. Саме таке портретне зображення особи в короні з трьома зубцями, відділене крапковим обводом від напису, можна бачити і на монеті «Портрет / Лев з плетінням» (рис. 1, б). Зауважимо, що у цьому випадку йдеться про однібічне наслідування, коли запозичене з денарія Казимира III портретне зображення розміщувалося лише на одному боці монети. Денарій Казимира був достатньо масовою монетою і міг бути присутнім в грошовому обігу Литви. Додамо, що таке саме оформлення має й інша монета Казимира III – чвертьгріш, але він, вочевидь, не був масовою монетою, про що свідчать його рідкісні сучасні знахідки. Таким чином, можна думати, що обидві монети «Портрет / Лев з плетінням» та «Орел / Лев» є однібічними наслідуваннями початкового етапу і створені за однією схемою, коли на

одному боці розміщувалася пряма копія монети-оригіналу, а на іншому власна емблема. Вочевидь, емітент на первісному етапі прямого копіювання не надавав особливого значення сюжету для копіювання. Головною його метою було створення подібності до монети-оригіналу, тому для копіювання підходила будь-яка сторона монети.

Добре відомо, що однією з провідних ознак наслідування є помилки при перенесенні легенд оригіналу, часто-густо це був просто набір знаків, що не читаються. Саме такі, на нашу думку, псевдолегенди спостерігаються на монетах «Портрет / Лев з плетінням» та «Орел / Лев». Наразі вважається, що серед монет «Портрет / Лев з плетінням» існують монети, як із змістовними, так і беззмістовними легендами [4, с. 14]. Проте, що на монетах «Портрет / Лев з плетінням» дійсно є беззмістовні написи, переконливо свідчить нещодавно знайдена на Черкащині портретна монета, на якій добре видно майже половину напису (рис. 2). У ній спостерігаються типовий для псевдолегенд напис, що складається з окремих

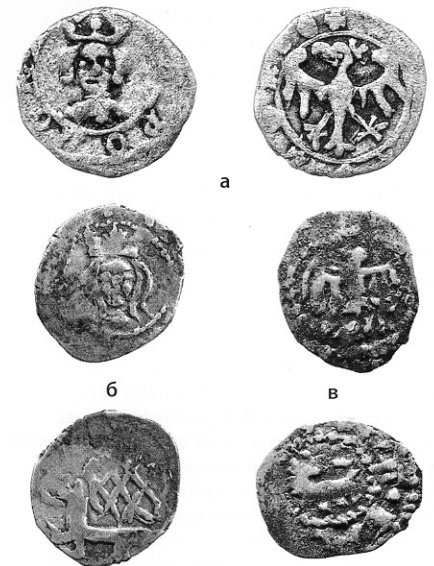

Рис. 1. Наслідувальне карбування найдавніших литовських монет: а – краківський денарій Казимира III; б – монета «Портрет / Лев з плетінням»; в – монета «Орел / Лев».

Рис. 2. Портретна монета з Черкащини з кириличною? псевдолегендою.

груп літер та значків, розділених орієнтованими вертикально та горизонтально двокрапками. Серед них можна виділити знак схожий на кириличну літеру «Т». Портретна монета з подібним знаком раніше вже була опублікована [5]. Можливо, що повідомлення про імовірне існування портретних монет з кириличним написом [6] відноситься саме до цих монет.

Щодо, як вважається, змістовних написів, то потрібно зауважити, що усі спроби їх прочитати, стикаються з великими труднощами, незважаючи на те, що на цю пору вже відомо декілька десятків портретних монет. Труднощі прочитання легенд також посилюються тією обставиною, що під час карбування цих монет застосовувались монетні заготовки менших, чим штемпелі розмірів, внаслідок чого напис навколо портрету переважно виходить за межі поля монети. Тому легенду реконструювали за залишками літер та окремих фрагментів напису зібраних з різних монет. Відповідно, під час вибору серед можливих тих, чи інших літер для відтворення тексту та при пошуках прийняттого змісту в ньому, могло привноситися багато суб'єктивного. У результаті, створилася ситуація, коли пропонуються декілька взаємовиключних варіантів легенди монети «Портрет / Лев з плетінням» [3, с. 28]. Наразі більшість дослідників схиляється до варіанту прочитання напису, як латинське «•MAGNA REGINA», напис починається з крапки орієнтованої на шість годин [3, с. 28, 29]. Відповідно до цієї легенди, портретне зображення особи трактується як зображення Діви Марії, або королеви Ядвіги, хоча так і не було висунуто переконливих пояснень, чому саме їх зображення були розміщені на монеті, яку відносять до карбування Ягайла.

У дискусії щодо наявності змісту в легендах монет «Портрет / Лев з плетін-

ням» також варто звернути увагу на ще одну портретну монету нового типу, яка з'явилася порівняно нещодавно. Хоча вона відрізняється реверсом від портретних монет, що розглядаються, її аверс з портретом подібний до аверса монет «Портрет / Лев з плетінням» (рис. 3). Величина цієї монети 1,8 см, що більше звичайних розмірів в 1,5–1,6 см монет «Портрет / Лев з плетінням», тому на ній добре розрізняється більша частина напису навколо портрету «+GI:NA:E:A:R ...A». Як бачимо, напис подібно до згадуваної портретної монети з Черкащини теж є беззмістовний, але відноситься до його іншого різновиду. Структура його подібна до структури напису портретної монети з Черкащини, ті самі групи, але

Рис. 3. Портретна монета з латинською псевдолегендою та іменем «Ольгерд».

на цей раз, безсумнівно латинських літер в готичному стилі, розділених численними вертикальними двокрапками. Прикметне, що в правій частині псевдолегенди цієї монети після розділового хрестика читається «GI:NA», приблизно у тому самому секторі у прихильників прочитання легенди монети «Портрет / Лев з плетінням», як «MAGNA REGINA», цей напис закінчується літерами «GINA» (рис. 4). Буквального збігу написів тут не має тому, що літери напису в першому випадку розділені двокрапками, крім того їх позиція в написі дещо зміщена догори відносно до літер з реконструйованого напису «MAGNA REGINA», але відмічений збіг літер не видається випадковим. Наведений приклад збігу в написах цих монет не єдиний. Нагадаємо, що напис «MAGNA REGINA» реконструювався значною мірою за залишками нижніх частин літер кругового напису. За такими залишками порівняно добре розпізнається готична літера «А». Як можна бачити, позиції літери «А» у написі нової портретної монети

«+GI:NA:E:A:R ...A» знаходяться в позиціях близьких до позицій цієї літери в реконструйованому написі «MAGNA REGINA».

Таким чином, є підстави вважати, що напис латиною на монетах «Портрет / Лев з плетінням» теж є беззмістовний, а прочитання «MAGNA REGINA» є штучним та надуманим, що пояснюється вказаними труднощами реконструкції тексту і пошуками прийняттого змісту в написі. Звертає на себе увагу, що якість виконання зображення портрету, написів наведеної монети з написом «+GI:NA:E:A:R ...A» вища, ніж на монетах «Портрет / Лев з плетінням». Можна думати, що вона була зразком, або була ближче до зразка, який слугував в подальшому для карбування інших портретних монет.

Щодо написів монети «Орел / Лев», то є повідомлення, що вони є кириличними [7]. Хоча наразі відомі лічені екземпляри цієї монети і робити якісь певні висновки зарано, схоже, що як у випадку монети «Портрет / Лев з плетінням», вони теж беззмістовні. Це видно на прикладі монети «Орел / Лев» з-під Києва, де на боці монети із зображенням орла проміжок між крапковими обводами напису настільки вузький, що зовсім не залишається місця для літер, тобто йдеться лише про імітацію напису під час копіювання оригіналу (рис. 1, в). Зауважимо також, що в умовах тогочасного карбування, за частотою заміни штемпелів та підготовці їх від руки, слід очікувати значної кількості відмін у написанні псевдолегенд, як це спостерігається, наприклад, в легендах звичайного денарія Володимира Ольгердовича (1363—1394), де практично неможливо знайти дві монети з однаковим написом його імені.

Таким чином, монети «Портрет / Лев з плетінням» та «Орел / Лев» за всіма ознаками можна віднести до найдавнішого карбування початкового етапу прямого наслідування в ВКЛ. Коли це могло

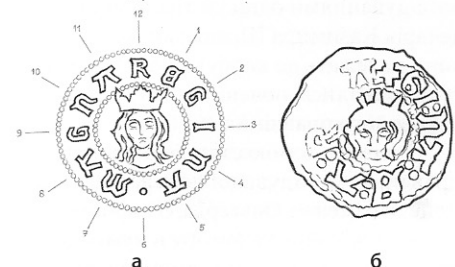

Рис. 4. Порівняння легенд: а – реконструйована латинська легенда монети «Портрет / Лев з плетінням»; б – латинська легенда портретної монети з іменем «Ольгерд».

статися, та за якого правителя? Наразі вважається, що ці монети карбувалися Ягайлом після 1386 р., або, навіть, Вітовтом з 1392 р., [4, с. 19; 6, с. 87, 90; 8]. Однак таке датування не узгоджується з тою очевидною обставиною, що їх випуск не міг бути віддаленим в часі від випуску монет-оригіналів – краківських денаріїв Казимира III, адже для того, щоб їх копіювали, ці денарії повинні були бути ще присутні в обігу Литви. Випуск денаріїв Казимира III припинився, найпізніше в 1370 р., тому монети «Портрет / Лев з плетінням» та «Орел / Лев» повинні були почати карбувати, принаймні, не пізніше першої половини 70-х років XIV ст., тобто ще за часів правління Великого литовського князя Ольгерда (1345–1377).

Інформацію про час випуску та можливого емітента цих монет додає згадувана портретна монета з латинською псевдолегендою «+GI:NA:E:A:R...A». На реверсі цієї монети навколо шестикутної зірки розміщений кириличний напис, в якому певнено розрізняється «ОЛГЕРДЪ», решта кириличного напису виходить частково за межі поля монети і погано розпізнаються, рис. 3. Цей фрагмент напису складається з чотирьох літер і починається з літери схожою на «Н», або «К» та закінчується на «Б». Схоже, що тут йдеться про написаний з пропущеною літерою титул «КНЯЗЬ». Таким чином, цей невідомий раніше тип портретної монети має належати Ольгерду. Зауважимо, що за своїми властивостями, ця монета, як і монети «Портрет / Лев з плетінням» та «Орел / Лев», теж належить до найдавнішого типу монет прямого наслідування, про що виразно свідчить, неможливе в іншому випадку, сполучення латинсько-го напису з одного боку монети та кириличного напису легенди з титулом та іменем суверена на іншому. Виходячи з того, що всі розглянуті монети, в тому числі з іменем Ольгерда, є однобічними наслідуваннями однієї й тієї ж монети – денарія Казимира III, вважаємо, що всі вони належать до карбування Ольгерда та випускалися, вочевидь, в останній період його правління.

Окремою темою статті є питання правдивості згадуваної портретної монети з іменем Ольгерда. З інформації, яку вдалося зібрати автору в нумізматичних колах про неї, відомо, що її було знайдено в 2007 р. під Дорогочином у Польщі. Знахідку супроводжували дрібні дорогочинські свинцеві пломби. Монета виставлялась в Інтернеті, де при обгово-

ренні вона була в цілому визнана сумнівною. Також, монета Ольгерда була коротко згадана в праці Б. Пашкевича, як приклад сучасного фальшування, [9]. Розглянемо підстави, на яких ґрунтуються підозри. В першу чергу, найбільше насторожує сама сенсаційна претензія на віднесення нової монети до карбування Ольгерда. Адже наразі не відомі будь-які інші монети з іменем Ольгерда в легенді. Також, в історичних джерелах не має вказівок на будь-яке карбування в часи його правління. Крім того, нині більшість дослідників вважає, що політичні та економічні передумови для власного карбування склалися в Литві лише після обрання в 1386 р. Ягайла королем Польщі та подальшої християнізації Литви. Підозрілим видається також дивне сполучення в монеті беззмістовного латинського напису навколо портрета, як можна думати, суверена та кириличного напису з його титулом та іменем на зворотному боці. До ознак фальшування також відносять підготовку штемпелів цієї монети від руки, тоді як XIV ст. вже широко використовували пунсоні з окремими літерами та елементами зображень. Також, дехто вбачає в стилі графіки кириличного напису невідповідність часу. Ще однією підозрілою деталлю є деформація монети, третина площі якої заглажена. Вважають, що таке загладження може свідчити про намагання зловмисників замаскувати сучасність виготовлення монети, штучно придати їй старовинний вигляд.

Отже, чи міг Ольгерд карбувати власну монету? Немало дослідників вважають, що так, [10, 11]. На погляд автора, теж не видно причин, які заперечували б таку можливість. Нагадаємо, що кінець його правління в 1377 р. віддалений від початку карбування власної монети в удільних князівствах Великого князівства Литовського лише невеликим проміжком часу в декілька років. За останніми даними встановлено, що на початку 80-х років XIV ст. у Київському, Подільському та інших князівствах вже існувало власне карбування [12, 13]. А карбування первісних прямих наслідувань в цих князівствах – дирхемів Джанібєка в Київському та копій галицько-руських грошків Людовика в Подільському, розпочалося ще раніше в 70-х роках XIV ст. [2, 13]. Крім того, на користь можливості карбування власної монети Ольгердом свідчить його статус Великого князя. Сполучення латинського беззмістовного напису на портретному боці монети з

кириличним, з титулом та іменем суверена на зворотному, можна пояснити, як вже зазначалося, прямим наслідуванням, а саме, копіюванням денарія Казимира III, при якому з денарія був запозичений, подібно до інших портретних монет, аверс цієї монети. Відповідно, портрет на монеті Ольгерда не є зображенням суверена, а є лише декоративним елементом, що був призначений виконувати функцію впізнання. Щодо підготовки штемпелів від руки, то це було досить поширеним явищем на початковому етапі карбування власної монети у Великому князівстві Литовському. Прикладом чого, може служити карбування в Київському князівстві Володимира Ольгердовича, де усі елементи штемпелів вирізувалися від руки. Графіка кириличного напису, на погляд автора, цілком відповідає палеографії XIV–XV ст. Наприклад, накреслення літери «Л» з рискою-навершшям відоме в рукописних текстах (берестяних грамотах) того часу. Заглажену ділянку на монеті можна пояснити особливостями тогочасного карбування незв'язаними штемпелями, внаслідок чого при ударі міг виникати перекіс і, відповідно, непрокарбування великих ділянок монети. В якості прикладу такого недоліку карбування, наводимо зображення ще однієї портретної монети «Портрет / Лев з плетінням», знайденої в Україні, з подібним дефектом (рис. 5). Але головним аргументом, на думку автора, на користь правдивості монети Ольгерда може служити відмічений у праці збіг латинського напису на цій монеті з реконструйованим написом на монетах «Портрет / Лев з плетінням», що вказує на спільне походження цих монет. Сумнівно, щоб зловмисники під час фальшування монети могли враховувати цю обставину, яка могла бути відомою лише вузькому колу фахівців.

У зв'язку з цим додамо декілька слів щодо проблеми встановлення правдивості монет. Наразі серед нумізматів під час обговорення нових, раніше не відомих, монет, розгляду усіляких унікумів, тощо, поширився, так би мовити, «комерційний» підхід, за яким сповідується

Рис. 5. Портретна монета з непрокарбованою ділянкою.

своєрідна презумпція фальшивості. При науковому підході дослідник має право на помилку, може йти на певний ризик у своїх висновках, оскільки в науці помилковий результат, теж результат. На відміну від нього, комерсант, що торгує монетами, не може дозволити собі такого ризику. Йому краще перестраховатися, адже у випадку помилки він несе матеріальні збитки. Звідси та тотальна недовіра до свідчень знахідників - обманюють, до даних про об'єктивні властивості монети - усе можна підробити, поширення чуток конспірологічного штибу про «підкидання» пошуковикам сфальшованих монет, тощо. Схоже на те, що монета Ольгерда стала жертвою такого підходу.

Список літератури

1. Kiersnowski R. Najdawniejsze monety Lietewskie // Wiadomosci numizmatyczne, R. XXVIII, 1984, z. 3-4, s. 129-175.
2. Саввов Р. Скарб монет XIV ст. з-під Смотрича // Львівські нумізматичні записки № 8, 9, 2012. С.
3. Remecas E. Lenkijos karaliaus ir Lietovos didžiojo kunigaikščio Jogailos portretinės monetos // Istorija. 2004, Nr. LIX-LX, - P. 22-32.
4. Paszkiewicz B. The earliest Lithuanian coins: vingt ans apres. Part I: The first decade. // Numizmatika №6, Vilnius 2007. P. 9-48.
5. Шталенков И. Новые находки ранних монет ВКЛ // Материалы VIII конференции PTN, 2008 С. 39.
6. Ремecas Э. О датировке древнейших монет Великого княжества Литовского (конец XIV в.) // Numizmatika, 2004. Bratislava, 19, С. 87.
7. Remecas E. Vilniaus žemutinės pilies pinigų lobis. Vilnius 2009, P. 79.
8. Ivanauskas E. Coins of Lithuania 1386 - 2009. Vilnius 2009. - P. 6, 22.
9. Плашкевич Б. Белзькі монети князя Юрія Наримунтовича // Львівські Нумізматичні Записки ч. 8-9 2011-2012 С. 12.
10. Саяускас С. Монети Великого княжества Литовского с кириллической легендой «Печат» и их метрологическая связь с монетами Галицкой Руси и Молдавии, Материали міжнародної наукової конференції: «Грошовий обіг і банківська справа в Україні: минуле та сучасність» Львів - 2004, С. 82-85.
11. Гулецькі Д., Грамыка А., Криваручка А. Манеты Беларуси да 1707 года. - Мінськ, 2007. - С. 29-30.
12. Саввов Р. Київські півгроші Володимира Ольгердовича // Нумізmatика і Фалеристика, №4, 2012.
13. Kozubowski G. Monety ksiestwa kijowskiego w XIV w. // Wiadomosci numizmatyczne, R. XXXVIII, 1994, z. 3-4, s. 127-128.
14. Зразюк З., Хромов К. Борщевский клад второй половины XVI века. Восточная нумизматика в Украине, ч. 2. Киев 2007, С. 99-100.

Пам'ятник вогнеборцю Гілярію Еліясевичу на Личаківському кладовищі

Степан Пахолко, Ольга Мартин (Львів)

Пожежництво як виду професійної діяльності, пов'язаної із захистом надбань людської праці від стихії вогню, вітчизняна історіографія приділяла недостатню увагу. Пожежі, як і війни, були гальмом економічного поступу держави як у цілому, так і окремих міст та сіл. Пожежники гідні того, щоб мати свою історію, історію відваги і самопожертви багатьох відомих і невідомих вогнеборців [1].

До когорти таких відважних вогнеборців належить заступник начальника пожежної охорони Львова Гілярій Еліясевич (1848-1910) (рис. 1).

Народився Г. Еліясевич в с. Сновичі (тепер Золочівський район Львівської області.) Багато років життя віддав він вогнеборству і вважався одним з найдосвідченіших фахівців. На нього покладалася відповідальність за підготовку львівських пожежників, був членом кваліфікаційної комісії.

У послужному списку Г. Еліясевича вказано, що він з успіхом закінчив два класи гімназії та офіцерську школу при 80-му полку піхоти, був інструктором з гімнастики для офіцерів. Дослужився до звання сержанта. Вільно читав і писав польською, українською та німецькою мовами. Командування вважало його вишколеним, енергійним і здібним пожежником [2].

З жовтня 1909 р. депутати міської Ради, що були присутні на показі майстерності львівських пожежників, якими керував Г. Еліясевич та відзначили їх добру підготовку. За примхою долі, уже наступного дня це довелося підтвердити на практиці.

На початку століття на околиці міста Львова (Янівська рогатка) існувала фабрика черепиці, що колись належала українському підприємцю Івану Левинському (1851-1919). О 16-й годині на фабриці стався вибух цистерни з нафтою. Вогонь миттєво охопив покрівлю будинку і перекинувся на інші приміщення. Незважаючи на швидку акцію міських пожежників та особового складу 95-го полку піхоти, вогонь не вдалося загасити. Тільки опівночі пожежа вдалося вгамувати. Весь цей час Г. Еліясевич знаходився на передових позиціях, не раз потрапляв під струмені води, а розпалене тіло не відчувало холодного осіннього повітря і, як наслідок — тяжка простуда, що дала ускладнення і призвела до смерті

1

26 січня 1910 р. [3]. Похований на Личаківському цвинтарі у Львові (рис. 2).

Могила його увінчана викарбуваним з каменю погруддям бородатого мужчини у службовому мундирі з рядом нагород, перед яким в глибокій журбі схилився юнак з букетом квітів (рис. 3-6). На пам'ятнику напис: слов'янською в'язку: «Иларіонъ Ельясевичъ 15.VII 1848-27.I 1910».

Автором та виконавцем пам'ятника є відомий український скульптор та різьбяр Григорій Микитович Кузневич (1871-1948), що народився в с. Старе Бруско (тепер Підкарпатське воєводство, Польща, село спалене дощенту під час операції «Вісла»).

Навчався у Львові, в Художньо-промисловій школі (1896), вдосконалював майстерність в скульптора Ю. Марковського (1892-1896). Навчався у Римі — в Королівській академії мистецтв, у майстернях Е. Феррарі та Т. Ригера (1899-1900) [4]. Повернувшись до Львова, одержав після смерті Ю. Марковського його майстерню, в якій плідно працював, створивши ряд високомистецьких пам'ятників. Серед яких вирізняється пам'ятник І. Еліяшевичу. За композиційним вирішенням пам'ят-